

DEJINY SPISOVNEJ SLOVENČINY V ČASOPISE SLOVENSKÁ REČ

Katarína Muziková

*Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta
Gondova 2, Bratislava
E-mail: katarina.muzikova@uniba.sk*

MUZIKOVÁ, K. (2022): History of the Standard Slovak Language in the Slovenská reč Journal. In: *Slovenská reč*, 87/3, 420 – 440.

Abstract: The paper deals with the development of linguistic knowledge within the history of literary (standard) Slovak on the basis of texts published in the Slovenská reč journal. It reflects on selected theoretical and methodological aspects and themes that were the subject of investigation in connection with the cultivation of Slovak: (a) in the pre-standard period (analysis of previous linguistic works and linguistic artefacts from various communication spheres, analysis of the language of individual authors and scholars, the relationship of Slovak to other languages, especially to Czech); (b) in the standard period (the analysis of codification and other linguistic works, personalities whose codification and editorial activities influenced the establishment and development of standard Slovak as well as its functioning in practice).

Keywords: history of standard Slovak, theoretical and methodological aspects, linguistic artefacts, codification, Slovenská reč.

Článok v skratke:

- Problematike dejín spisovnej slovenčiny sa venuje pozornosť počas celého obdobia existencie časopisu.
- Pri výskume predspisovného obdobia sa venovala pozornosť analýze dobových jazykovedných prác a jazykových pamiatok vzhľadom na historicko-spoločenské a kultúrne okolnosti, analýze jazyka konkrétnych osobností, vzťahu slovenčiny k iným jazykom (najmä češtine).
- Pri výskume spisovného obdobia sa kládol dôraz na analýzu kodifikačných príručiek a iných jazykovedných prác, na predstavenie osobností, ktoré svojou kodifikačnou, vedeckou a redaktorskou činnosťou, príp. literárnou tvorbou ovplyvnili konštituovanie a vývin spisovného jazyka i na analýzu fungovania spisovnej slovenčiny v praxi.

1. ÚVOD

Cieľom príspevku je zhrnúť vývin lingvistického myslenia a poznania v rámci dejín spisovnej slovenčiny na základe textov publikovaných v časopise Slovenská reč (ďalej SR). Texty venované rôznym aspektom dejín spisovnej slovenčiny sú neoddeliteľnou súčasťou SR od jej vzniku až po súčasnosť a výrazne prispeli k prehĺbeniu poznania kultivovania slovenčiny v jej kultúrnej i spisovnej podobe v jednotlivých etapách jej vývinu. Zameriame sa na vybrané teoretické a metodologické otázky spojené s výskumom dejín spisovnej slovenčiny, ktoré sa pertraktovali jednak v teoreticko-metodologicky orientovaných článkoch, jednak v podobe rôznych poznámok v ostatných textoch. Všimneme si, ako sa reflektovala problematika dejín

spisovného jazyka v prvých desaťročiach vychádzania SR. Osobitne sa budeme venovať výskumu kultivovania slovenčiny v predspisovnom a spisovnom období od 50. rokov 20. storočia až po súčasnosť.

2. TEORETICKÉ A METODOLOGICKÉ ASPEKTY

Na úvod sa pristavíme pri niektorých problémoch, ktoré boli prezentované v teoreticko-metodologicky zameraných článkoch. Metodologické poznámky sa v menšom rozsahu objavujú aj v ostatných príspevkoch, najmä v ich úvodných či záverečných pasážach. E. Jóna v článku *Spisovný jazyk a jeho dejiny* (1957, s. 327 – 334) poukázal na viaceré metodologické problémy (napr. vzťah tzv. vonkajších a vnútorných dejín jazyka, jazykové východisko kodifikácií, vplyv iných jazykov na vývin spisovného jazyka, využívané metódy – filologická, porovnávací, štylistická analýza a i.) i na význam poznávania dejín spisovného jazyka a prístupov k jeho kultivovaniu, ktoré môžu a mali by byť pre nás poučením aj pri kultivovaní spisovného jazyka v súčasnosti a pri riešení problémov súčasnej kodifikácie: „Pri formovaní a vývine spisovného jazyka sa uplatňuje príklad (vzor), výchova a propagácia, v niektorých prípadoch aj zásah autority (štátnej správy, vedeckej inštitúcie alebo osobnosti), ale ujímajú sa len úpravy zhodné s vnútornými zákonmi jazyka. Takto výskum v oblasti vývinu spisovného jazyka môže pomáhať pri jeho kultivovaní v prítomnosti“ (s. 331). Podľa E. Jónu dôkladné poznanie dejín spisovného jazyka je dôležité pre poznanie a porozumenie súčasného jazyka i pre poznanie národnej minulosti.

Reflektovala sa aj potreba vydávania prameňov z predspisovného i spisovného obdobia (napr. spôsob výberu textov, adresáti edícií – odborná vs. širšia verejnosť), rukopisných a tlačných pamiatok (napr. v článkoch E. Krasnovskej *O potrebe vydania textovej príručky zo staršej slovenčiny*, 1987, s. 82 – 87, a M. Majtána *Stav a perspektívy výskumu dejín slovenčiny*, 1995, s. 259 – 264) i slovenských gramatických textov s kritickým aparátom, príp. aj slovenských prekladov latinských textov (E. Ďurovič: *Potrebujeme reedíciu základných diel slovenskej gramatickej literatúry*, 2005, s. 284 – 287). Podľa E. Ďuroviča (2005, s. 285) „(v)edecké i vysokoškolské (čo by malo byť to isté) štúdium „vonkajších“ dejín slovenčiny by sa malo zaoberať nielen tým, aký spisovný či písomný jazyk si naši predkovia pre svoju písomnú i ústnu komunikáciu vybrali, ale aj tým, ako vlastnosti tohto jazyka poznávali, ako ho opisovali a vyučovali, a takisto tým, v akom pomere bola v jednotlivých obdobiach „domáca“ teória jazyka k teóriám jazyka a teóriám gramatiky inde v Európe“. E. Jóna (1986, s. 65) poukázal na možnosti využitia osobitného typu prameňa nielen pri výskume dejín spisovnej slovenčiny (najmä v súčasnom období), ale i dejín jazykovedy, a to osobných spomienok pamätníkov: „Dejiny slovenského jazyka a jazykovedy majú svoju osobitnú metodológiu a svoje pramene, ku ktorým patria aj osobné spomienky pamätníkov. V našich jazykovedných časopisoch sa odráža vývin

spisovnej slovenčiny a rozvoj slovenskej jazykovedy, takže môžu byť priamym prameňom poznania jej dejín.“ V súčasnosti majú bádatelia zaoberajúci sa diachrónnym výskumom k dispozícii aj elektronicky spracované zdroje (historický korpus slovenčiny), ktoré umožňujú efektívnejšie vyhľadávať a triediť jazykový materiál (Garabík 2019, s. 307 – 317).

Ako ukázal E. Tvrdoň (1981, s. 157 – 163), metodológia dejín spisovného jazyka sa začala formovať už v druhej polovici 19. storočia v súvislosti s výskumnými aktivitami osvaldovcov zameranými na predbernolákovskú slovenčinu. Už vtedy sa riešila napr. otázka prameňov (ktorý typ prameňov (rukopisy vs. tlačene pamiatky) podáva reálny obraz o slovenčine v danej dobe, neliterárne vs. literárne pamiatky a ich využitie pri poznávaní kultúrneho jazyka v predspisovnom období). Diskutovalo sa aj o možnostiach využitia štatistických metód a frekvencie pri skúmaní jazykového charakteru (vzájomného vzťahu češtiny a slovenčiny) pamiatok z predspisovného obdobia.¹ M. Majtán (1995) zdôrazňuje komplexnosť a interdisciplinárny prístup pri výskume dejín slovenčiny (malo by sa spolupracovať s historikmi, literárnymi vedcami, hudobnými vedcami, etnografmi).

3. DEJINY SPISOVNEJ SLOVENČINY A POČIATKY SLOVENSKEJ REČI

Problematika tzv. vonkajších dejín spisovnej slovenčiny sa objavuje už v prvých dvoch desaťročiach (v 30. a 40. rokoch) vydávania SR. Publikovali sa ukážky z prameňov, konkrétne z kodifikačných príručiek (napr. Štúrovej *Nauky reči slovenskej*, 1932/1933, s. 1 – 2; prekladu úvodu k Bernolákovmu dielu *Dissertatio philologico-critica de literis slavorum* (prel. J. Hrabovský), 1936/1937, s. 241 – 245; vybraných pasáží o pravopise z Bernolákových diel *Dissertatio* a *Ortographia* (Žigo 1946, s. 113 – 120, 184 – 190)), články² venované vybraným otázkam spisovného jazyka a jazykovej správnosti, ktoré boli publikované v druhej polovici 19. storočia v periodikách *Slovenské pohľady* a *Sokol* (napr. S. Czambel: *Z menších štúdií o slovenčine*, 1932/1933, s. 34 – 36, 53 – 56, 83 – 86, 101 – 104, 132 – 134; *Zo slovenskej gramatiky*, 1932/1933, s. 148 – 150, 176 – 179, 207 – 208; M. Godra: *Dakoľko skromných myšlienok o slovenčine*, 1937/1938, s. 1 – 8), i ukážky z iných jazykovedných prác (napr. A. Bernolák: *Bajzova slovenčina*, 1937/1938, s. 33 – 39; S. Czambel: *Maďarský vplyv na slovenčinu*, 1936/1937, s. 111 – 121). Zastúpené sú aj kratšie či dlhšie články zamerané na vybrané aspekty dejín spisovnej slovenčiny, dôraz sa kládol najmä na spisovné obdobie. Pozornosť sa venovala predovšetkým bernolá-

¹ Porov. polemiku medzi K. Habovštiakovou (1969, s. 297 – 302, s. 351 – 358) a J. Doruľom (1969, s. 214 – 220).

² Publikovanie úryvkov z diel L. Štúra, S. Czambela, J. Škultétyho v prvých ročníkoch SR podľa E. Jónu (1986, s. 69) môže súvisieť s tým, že spočiatku redakcia nemala dost' súcich príspevkov.

kovskej (Bartek 1936/1937, s. 246 – 260) a štúrovskej (Novák 1935/1936, s. 47 – 55) kodifikácii a vybraným osobnostiam, ktoré sa podieľali na kultivovaní spisovnej slovenčiny v 19. storočí (Polerecký (= J. Škultéty): *Šafárik a slovenčina*, 1932/1933, s. 111 – 115; *Ludovít Štúr, ochranca dobrej slovenčiny*, 1932/1933, s. 130 – 132; R. Brtáň: *Andrej Braxatoris Sládkovič ako filológ*, 1942/1943, s. 266 – 269; *Samo Chalupka a dnešný spisovný jazyk*, 1943/1944, s. 97 – 107; *Glosy o ceste k Štúrovej spisovnej slovenčine*, 1946, s. 201 – 209). Rozoberalo sa aj kultivovanie spisovnej slovenčiny na prelome 19. a 20. storočia a osobností, ktoré sa podieľali na tomto procese (H. Bartek: *Jozef Škultéty a spisovná slovenčina*, 1933/1934, s. 82 – 84; H. B.: *Samo Czambel*, 1934/1935, s. 124 – 126; E. Jóna: *Jozef Škultéty a slovenčina*, 1943/1944, s. 33 – 35). Analyzoval sa jazyk vybraných pamiatok z predspisovného obdobia (J. P. Ďurovič: *Reč bystrickej agendy*, 1934/1935, s. 186 – 187) a spisovného obdobia (J. Žigo: *Dejiny dvojhlások v spisovnej slovenčine*, 1938/1939, s. 168 – 189, 252 – 281; 1942, s. 17 – 25, 49 – 60, 119 – 124, 146 – 150). Predmetom skúmania boli aj postoje k používaniu bohemizmov (H. B. 1932/1933, s. 228 – 229) a rusizmov (Bobek 1935/1936, s. 225 – 250) v spisovnej slovenčine v poslednej štvrtine 19. storočia. Hodnotili sa aj dobové gramatiky, ich vzťah k aktuálnej kodifikácii a vplyv na dobový úzus, porov. Jánošíkovu recenziu Damborského *Krátkej mluvnice slovenskej* (1935/1936, s. 111 – 122). Už v tomto období sa začínajú formovať metodologické základy disciplíny, ktoré sa naplno rozvinuli neskôr. H. Bartek (1937/1938, s. 50 – 57, 85 – 90, 163 – 169, 289 – 300) sa v článku *Spisovný jazyk slovenský* zameranom na kritickú analýzu Stanislavovej štúdie *Spisovný jazyk slovenský* (1937) zamýšľa nad otázkou, o ktoré typy prameňov by sa pri výskume dejín spisovnej slovenčiny mali opierať lingvisti, a konštatuje: „Ani dejepisca spisovnej slovenčiny nemôže uspokojiť iba štúdium teoretických požiadaviek gramatikárov, ktorí zasiahli do vývinu spisovnej slovenčiny, ale načim ísť k prameňom, k jednotlivým dielam spisovateľov a z nich čerpať poučenie o tom, ako rástla a mohutnela spisovná slovenčina.“ (s. 86). Pri skúmaní vývinu spisovnej slovenčiny je preto nevyhnutné skúmať nielen pravidlá opísané v gramatikách a iných kodifikačných prácach, ale aj to, ako fungovala spisovná slovenčina v praxi, ako sa ustalovali jej normy.

4. DEJINY SPISOVNEJ SLOVENČINY

V ďalšej časti sa zameriame na zhodnotenie vývinu lingvistického myslenia a poznania pri skúmaní dejín spisovnej slovenčiny v príspevkoch v SR od 50. rokov 20. storočia až po súčasnosť, pričom budeme vychádzať zo zaužívanej periodizácie (napr. Pauliny 1983; Krajčovič – Žigo 2002). V rámci jednotlivých etáp – rané, predspisovné, spisovné (berňolákovské, štúrovské, reformné, matičné, martinské, medzi-vojnové, súčasné obdobie) – sa bližšie pozrieme na niektoré vybrané problémy

a témy, ktoré boli predmetom skúmania, a na metodologické postupy, ktoré sa uplatnili pri výskume.

4.1. RANÉ A PREDSPISOVNÉ OBDOBIE

Jednou zo základných metód pri skúmaní vývinu formovania a kultivovania kultúrneho, resp. spisovného (písomného) jazyka v predspisovnom období je analýza dobových metajazykových textov, t. j. gramatík, slovníkov a iných prác obsahujúcich výroky o jazyku (napr. predhovory gramatík či slovníkov) s ohľadom na politické, sociálne, kultúrne a konfesijné faktory. Autori gramatík a slovníkov reflektujú súdobé jazykové normy, v rôznej miere aj fungovanie literárneho jazyka v praxi, predstavujú svoje názory na kultivovanie jazyka či na vzťahy slovenského jazyka a iných jazykov (predovšetkým češtiny, latinčiny, maďarčiny), ktoré sa používali na území dnešného Slovenska vo funkcii písomného jazyka vo verejnej komunikácii, koexistovali so slovenčinou a ktoré v rôznej miere podmienili a ovplyvnili jej kultivovanie. Tento metodologický postup sa uplatnil aj v mnohých príspevkoch v SR. V predspisovnom období patria ku kľúčovým gramatickým dielam, ktoré ovplyvnili formovanie slovenského (a do istej miery aj českého³) spisovného jazyka i vývin gramatického myslenia na Slovensku, ale i v Čechách Masniciova *Zpráva Pjsma Slowenského* (1696), Krmanove rukopisné gramatiky *Grammatica Slavico-Bohemica* (1704) a *Rudimenta Grammaticae Slavo-Bohemicae* (1729), Doležalova *Grammatica Slavico-Bohemica* (1746) s predhovorom M. Bela. V SR ich miesto v dejinách slovenského (ale aj českého) jazyka (a kultúry) precízne zhodnotili M. Majtán (*Slovenčina v Krmanovej gramatike z roku 1704*, 1998, s. 167 – 172), E. Jóna (*Pavel Doležal a jeho gramatika*, 1978, s. 257 – 266) a najmä L. Ďurovič (*Pavel Doležal a jeho Grammatica Slavico-Bohemica (Pri trojstom výročí narodenia: 1700 – 2000)*, 2000, s. 22 – 32; *Zpráva pjsma slowenského Tobiáša Masnicia a problém slovenskej identity*, 2008, s. 129 – 138; *Masniciovo „Praefatio“*, 2013, s. 32 – 36; *Gramatiky Daniela Krmana*, 2012, s. 164 – 167), ktorý sa tejto problematike a širšie otázkam kodifikácie slovenského spisovného jazyka pred Bernolákom venoval aj v ďalších štúdiách publikovaných inde; porov. napr. výber z Ďurovičovho diela *Predhistória spisovnej slovenčiny* (2018). V súvislosti s hodnotením uvedených diel v kontexte dejín spisovnej slovenčiny sa v spomenutých textoch reflektujú otázky, ktorý jazyk (dobová spisovná čeština, slovakizovaná čeština) je predmetom gramatického opisu, ako interpretovať pojem lingua slavico-bohemica, či možno uvedené gramatiky označiť za slovenské a pod. E. Jóna a L. Ďurovič zdôraznili aj význam Doležalovej gramatiky, na ktorú pri svojich gramatických opisoch neskôr nadväzovali napr. A. Bernolák či J. Dobrovský, vo vývine gramatického myslenia na Slovensku i v Čechách (inovatívnosť spočívala v klasifikácii sloviess podľa infinitív-

³ E. Ďurovič (2018, s. 175 – 183) hovorí o slovenskej vývinovej línii spisovnej češtiny.

neho kmeňa a uplatnení rodového princípu pri opise deklinácie substantív). E. Ďurovič prináša nový pohľad na tieto diela, vonkajšie dejiny jazyka vníma ako súčasť kultúrnych dejín, zdôrazňuje pojem lingua slavico-bohemica (konceptcia češtiny ako spisovného (písomného) jazyka Slovákov).

Okrem analýz uvedených gramatických diel boli v SR publikované aj ukážky z týchto prameňov – slovenský preklad predhovoru k Masniciovej *Zpráve* (Ďurovič – Škoviera 2013, s. 37 – 40) a Belovho predhovoru k Doležalovej *Grammatice Slavico-Bohemica* (Bel 1984, s. 135 – 148; prel. J. Pavelek). Ide o pramene dôležité nielen z hľadiska interpretácie vývinu slovenského spisovného jazyka pred Bernolákom, ale aj slovenskej histórie a kultúry (ponímanie vzťahu jazyka a národa, chápanie spisovného jazyka).

Súčasťou výskumu vývinu gramatického myslenia je aj skúmanie prameňov, ktoré boli použité pri koncipovaní gramatických diel, pričom medzi prameňmi patrí dôležité miesto latinským gramatikám a učebniciam (donatovským učebniciam a Donatovým gramatickým dielam). Reflektovanie grécko-latinskej jazykovednej teórie v slovenských gramatikách P. Doležala a A. Bernoláka analyzoval V. Blanár (2006, s. 257 – 268).

Popri gramatikách podávajú svedectvo o podobe jazykov, ktoré sa používali na území Slovenska v predspisovnom období, a tiež o ich vzájomných vzťahoch aj slovníky. Tomuto typu prameňov z predspisovného obdobia a zhodnoteniu ich miesta v dejinách spisovnej slovenčiny sa v porovnaní so slovníkmi publikovanými v 19. a 20. storočí venovala v SR len malá pozornosť. K. Palkovič (1965, s. 276 – 282) v článku *Ján Matej Korabinský ako lexikograf* analyzoval jeden z nich a poukázal na to, že uplatnenie slovakizmov v ňom súvisí nielen s neznalosťou českej normy, ale aj so snahou priblížiť sa slovenskému používateľovi slovníka.

Dôležitou súčasťou pri výskume kultivovania jazyka v predspisovnom období je analýza jazykových pamiatok v tlačenej a rukopisnej podobe, ktoré dokumentujú používanie jednotlivých variantov kultúrnej slovenčiny (kultúrnej západoslovenčiny, stredoslovenčiny a východoslovenčiny) a variantov češtiny vo funkcii písomného jazyka, resp. koexistenciu slovenského a českého jazyka v rôznych komunikačných sférach, najmä v administratívno-právnej, náboženskej a umeleckej. Pri analýze pravopisnej a jazykovej stránky pamiatok (pôvodných slovenských diel i diel, ktoré boli do slovenčiny, resp. slovakizovanej češtiny preložené) sa berú do úvahy spoločenské, politické a kultúrne okolnosti, ktoré podmienili a ovplyvnili kultivovanie a uplatnenie jednotlivých jazykov vo verejnej komunikácii, t. j. vývin spisovného jazyka sa usúvzťažňuje s vývinom spoločnosti. Články s takýmto zameraním sa objavujú v SR od konca 60. rokov 20. storočia až po súčasnosť. Autori svoju pozornosť sústreďujú na analýzu vybraného jazykového javu, na formovanie lexikálnej alebo gramatickej normy kultúrnej slovenčiny. Ďalším možným postupom je kom-

plexná analýza textu z pravopisného a jazykového (najmä hláskoslovného, tvaroslovného, lexikálneho, príp. aj syntaktického a štylistického) hľadiska. Prináša diferencovanejší pohľad jednak na kultivovanie jazyka a jeho štylovú diferenciáciu v predpisovnom období, jednak na vzájomný vzťah kultúrnej slovenčiny a češtiny či na vzťah kultúrnej slovenčiny a nárečí (predmetom skúmania je napr. pomer slovenských a českých prvkov v tej-ktorej jazykovej pamiatke, koexistencia jazykových prvkov charakteristických pre kultúrnu západoslovenčinu, kultúrnu stredoslovenčinu, kultúrnu východoslovenčinu v skúmaných textoch či prítomnosť nárečových prvkov), pričom sa neraz zdôrazňuje, že slovakizovanie češtiny či preferovanie kultúrneho jazyka pred nárečím je podmienené snahou autorov pamiatok priblížiť sa adresátom textu – dobovým slovenským používateľom. Prvý prístup sa uplatnil napr. v článkoch P. Žiga (*O formálnych znakoch účelových viet v predpisovnej slovenčine*, 1981, s. 36 – 42; *Účelové vedľajšie vety v predpisovnej slovenčine*, 1982, s. 92 – 98; *Výjadrenie časovej následnosti v textoch z predkodifikačného obdobia*, 1984, s. 29 – 36), V. Blanára (*Vývin slovenskej slovnej zásoby v predkodifikačnom období*, 1983, s. 321 – 330), E. Krasnovskej (*Administratívno-právna terminológia v predbernolákovskej slovenčine na konci 18. stor. I, II*, 1985, s. 340 – 351; 1987, s. 138 – 148; *O vzťahu lexiky predpisovnej slovenčiny k lexike staršej ľudovej piesne (J. Kollár, P. J. Šafárik: Piesne svetské ľudu slovenského v Uhorsku)*, 1994, s. 134 – 142), A. Osadskej (*Lexikálne slovakizmy v diele Martina Laučeka Zlatá Baňa*, 2005, s. 31 – 37). Komplexnejšou pravopisnou a jazykovou analýzou administratívno-právnych textov sa zaoberali K. Palkovič (*Rukopis „baníckej knižky“ zo 17. – 18. storočia*, 1977, s. 274 – 280), K. Lifanov (*Jazyk východoslovenských administratívno-právnych pamiatok v stredoveku*, 1997, s. 139 – 146), Š. Švagrovský a S. Ondrejovič (*Predpisovná slovenčina v tlačených a písaných dokumentoch tereziánskej urbárskej regulácie*, 2012, s. 48 – 66). Textom využívaným v náboženskej komunikačnej sfére sa venovali E. Krasnovská (*Duchovná pieseň v slovnej zásobe slovenčiny od 17. storočia*, 1994, s. 76 – 84), L. Bartko (*O jazyku spevníka Cithara Sanctorum z roku 1636 a jeho ďalších vydaní v 17. storočí*, 1999, s. 13 – 23), Š. Švagrovský (*Z histórie slovenských kalvínskych rituálnych kníh z rokov 1750 – 1758*, 2000, s. 278 – 294), R. Ondrejková (*Valašíkov Život svätých. (Niekoľko poznámok k dielu J. Valašíka)*, 2006, s. 149 – 155), R. Kuchar (*Niekoľko poznámok k jazykovej stránke Trnovského kázní zo 17. storočia I, II*, 2008, s. 333 – 343; 2009, s. 14 – 26). Umeleckými textami sa zaoberali K. Lifanov (*K hodnoteniu jazyka básnickej skladby Š. F. Seleckého Obraz pani krásnej perem malovaný*, 1990, s. 274 – 285) a P. Žigo (*Jazyk Slovenských veršov od Petra Benického (M. Majtánovi k životnému jubileu)*, 2004, s. 203 – 209). Populárno-náučný text analyzoval K. Palkovič (1975, s. 91 – 96). P. Žigo poukázal aj na možnosti využitia ďalšieho typu prameňov pri výskume dejín slovenčiny, ktorý sa dovedy nevyužíval, a to rukopisných záznamov hudobných

skladieb (*Tabulatúra ako prameň poznávania predpisovnej slovenčiny*, 2007, s. 65 – 70). Ľ. Ďurovič (2009, s. 204 – 218) uplatnil filologickú metódu pri analýze Bardejovského katechizmu. V článku *Hierarchia kultúrnych jazykov v slovenských písomnostiach predkodifikačného obdobia* K. Lifanov (2002, s. 19 – 29) uvažuje o možnostiach identifikácie jazyka písomných textov vytvorených v rôznych oblastiach Slovenska, za hlavnú podobu predbernolákovskej celoslovenskej písomnej tradície považuje kultúrnu západoslovenčinu. Kultúrnohistoricky zamerané sú články R. Kuchara týkajúce sa prekladu Magdeburského práva (2012, s. 168 – 178; 2013, s. 187 – 201).

Ojedinele sa v SR vyskytujú texty venované veľkomoravskému obdobiu, toto obdobie bolo podrobnejšie spracované v syntetických prácach venovaných vonkajším dejinám slovenčiny a v rôznych štúdiách. Interpretoval sa nápis na plakete, ktorá sa našla pri archeologických výskumoch veľkomoravského hradiska v katastri obce Bojná (P. Žigo: *Veľkomoravský hlaholský nápis na plakete z Bojnej*, 2014, s. 5 – 18; Ľ. Kralčák: *Prečo nápis na bojnianskej plakete nie je hlaholský (Príspevok do diskusie o najstaršom svedectve o jazyku z konca 9. storočia)*, 2014, s. 145 – 154). S názorom P. Žiga, podľa ktorého ide o najstaršiu pamiatku zachytávajúcu hlaholské písmo na našom území, nesúhlasí Ľ. Kralčák, ktorý sa opiera pri argumentácii o poznatky z textovej kritiky, historickej gramatiky a paleografie. Potvrďuje sa, že pri výskume používania jazyka v starších vývinových obdobiach by mala byť v popredí interdisciplinarita, využívanie poznatkov z histórie, paleografie, archeológie a iných disciplín.

Predmetom skúmania bol aj jazyk vybraných osobností z radov evanjelických i katolíckych vzdelancov, ktorí svojimi dielami (či už jazykovednými, alebo pastoračnými, ľudovými, pedagogickými, umeleckými) teoreticky alebo prakticky prispeli ku kultivovaniu slovenčiny (či češtiny, oficiálnej alebo slovakizovanej) v predpisovnom období – porov. M. Laciok: *K jazykovednému dielu Štefana Lešku a jeho vzťahu k slovenčine*, 1968, s. 235 – 238; I. Valentová: *250 rokov od narodenia Štefana Lešku*, 2007, s. 124 – 126; K. Habovštiaková: *Jazyk Hugolína Gavloviča*, 1970, s. 79 – 87; E. Jóna: *Matej Bel (1684 – 1749)*, 1984, s. 129 – 135; M. Majtán: *Dielo J. A. Komenského vo vývine slovenčiny*, 1992, s. 257 – 263; P. Žigo: *Jazykovedná problematika v diele L. Bartolomeidesa*, 1995, s. 80 – 87; T. Laliková: *Život a dielo Štefana Dubnicaya*, 2003, s. 78 – 86; M. Majtán: *Juraj Lesák (1740 – 1803)*, 2003, s. 285 – 287; *Vavrinec Benedikt z Nedožier (1555 – 1615)*, 2003, s. 115 – 117; M. Giger: *Významné jubileá Vavrinca Benedikta Nedožerského*, 2005, s. 372 – 377. Pri hodnotení jazyka osobností, príp. ich názorov na podobu jazyka a jeho uplatňovanie a fungovanie v jednotlivých komunikačných sférach verejnej komunikácie autori článkov v rôznej miere zohľadňujú historicko-spoločenskú situáciu (napr. konfesionálne rozdelenie spoločnosti, rekatolizáciu) a najmä zložitú dobovú jazyko-

vú situáciu v 17. a 18. storočí, pre ktorú bola charakteristická koexistencia viacerých jazykov (slovenčiny v jej kultúrnej i nárečovej podobe, viacerých variantov češtiny, latinčiny, nemčiny, maďarčiny). Čiastočne hodnotia jazyk, ktorý títo vzdelanci používali, resp. opisovali vo svojich filologických dielach, v kontexte vývinu spisovného jazyka na Slovensku (napr. vzťah k bernolákovskej kodifikácii, ohľad na komunikačné potreby dobových používateľov jazyka).

Pri výskume formovania a kultivovania slovenského jazyka sa pozornosť venuje aj kontaktom s inými jazykmi, ktoré sa na území Slovenska používali vo funkcii písomného jazyka vo verejnej komunikácii a ktoré mohli plniť stimulačnú funkciu pri vývine slovenčiny, resp. ktoré vplývali na možnosti jej uplatnenia a fungovania v jednotlivých oblastiach komunikácie. Kľúčový význam pre kultivovanie slovenčiny mala čeština. Ako sme už spomenuli, rôzne aspekty vzájomných vzťahov slovenčiny a češtiny (napr. spontánnosť či zámernosť slovakizácie, to, do akej miery sa bral/nebral ohľad na recipientov daných textov) sa viac či menej reflektujú v textoch zaoberajúcich sa gramatikami, ako aj v textoch zameraných na jazykovú analýzu pamiatok. Nový pohľad na pôvod a podoby češtiny ako spisovného (písomného) jazyka Slovákov prináša E. Ďurovič (2015, s. 133 – 156). Predstavuje hypotézu o prijatí češtiny ako spisovného jazyka Slovákov cez náboženské texty, podľa neho „možno tvrdiť, že sme češtinu ako náš najprv bohoslužobný či náboženský, z toho kultúrny a nakoniec – až do Štúra či Bernoláka – aj vlastný spisovný jazyk prijali cez Otčenáš, Verím a ďalší rituál západokresťanskej cirkvi, dávno pred jej rozdelením na rímskokatolícku a evanjelickú čiže luterskú“ (s. 144). V nadväznosti na svoje výskumy diel Masnicia, Krmana, Doležala hovorí o dvojúrovňovom ponímaní národného jazyka.

Vzťahy slovenčiny k iným jazykom – latinčine, nemčine, maďarčine – sa reflektovali v oveľa menšej miere. Napr. J. Doruľa (1973, s. 172 – 190) v úvode článku *Z histórie slovensko-maďarských jazykových vzťahov* zameraného na fungovanie slov prevzatých z maďarčiny v slovenských písomnostiach zo 16. – 18. storočia stručne charakterizuje aj príčiny používania maďarčiny medzi slovenskými zemanmi a mešťanmi.

4.2. SPISOVNÉ OBDOBIE

4.2.1. Bernolákovské obdobie

Pozornosť bádateľov sa pri výskume spisovného obdobia zameriavala na kodifikácie, ktoré mali kľúčový význam pre formovanie východísk spisovnej slovenčiny. Prvou z nich bola bernolákovská. Celostnejší pohľad na Bernolákovovo dielo predstavila v článku *Význam Bernolákovho jazykovedného diela v dejinách spisovnej slovenčiny* K. Habovštiaková (1962, s. 321 – 333). Zhodnotila v ňom vzťah bernolákovskej kodifikácie spisovnej slovenčiny k západoslovenskej kultúrnej tradícii, k ži-

vej slovenskej reči na západnom a strednom Slovensku, k češtine i k domácej jazykovednej tradícii. Podľa nej Bernolákovo jazykovedné dielo prispelo nielen k vzniku a ustáleniu spisovnej slovenčiny, ale aj k posilneniu slovenského národného povedomia a formovaniu novodobého slovenského národa.

Predmetom skúmania boli aj jednotlivé kodifikačné príručky, predovšetkým gramatika a *Slowár* a ich úloha v Bernolákovej kodifikácii. E. Jóna (1990, s. 321 – 327) a V. Blanár (2005, s. 142 – 153) sa pri analýze Bernolákovho diela *Grammatica Slavica* zamerali na využívanie prameňov (gramatík P. Doležala, V. J. Rosu, F. A. Schlögela a iných diel), z ktorých A. Bernolák čerpal pri opise gramatiky slovenského jazyka, ale aj na to, do akej miery k ich využívaniu A. Bernolák pristupoval tvorivo. Tým zároveň charakterizujú budovanie a rozvíjanie Bernolákovej koncepcie kodifikácie, resp. jeho teórie spisovného jazyka. Podľa E. Jónu (1990, s. 326 – 327) „Bernolákova Grammatika je synchronne deskriptívna a normatívna podľa súvekých požiadaviek. Jej význam je v tom, že dovtedajšie nesústavné pokusy o úpravu spisovnej češtiny autor uviedol do premysleného systému, ktorý vychodil zo západoslovenského základu, ale zachytil aj niektoré stredoslovenské prvky a zachoval aj niektoré české prvky charakteristické pre spisovný jazyk“. V. Blanár (2005, s. 143) poukázal tiež na konfrontačný prístup, ktorý A. Bernolák uplatnil pri kodifikácii, podľa neho „pri hľadaní a formulovaní jazykových zákonitostí kodifikovanej slovenčiny sa s „panónskou“ slovenčinou ako primárnym kontaktoým jazykom dostávajú do ustavičnej konfrontácie popri češtine (presnejšie: popri dobovom spracovaní jej spisovných noriem) najmä nemčina (Schlögelova Gramatika nemčiny), latinčina (jazyk Schlögelovej Gramatiky) a maďarčina (Bernolák začína pracovať na Slovári už ako 25-ročný) ako sekundárne kontaktové jazyky“. Svoju analýzu využívania prameňov a filiácií v Bernolákových dielach (najmä v *Grammatice*) uzavrel V. Blanár (2005, s. 152) takto: „Celé dielo Antona Bernoláka hodnotíme ako osobitný text viacnásobne spätý s dobovou odbornou literatúrou, ktorý však prešiel cez filter Bernolákovho tvorivého prístupu.“ M. Hayeková (1958, s. 102 – 116) zhodnotila Bernolákov *Slowár* z hľadiska jeho koncepcie i obsahu, podľa nej ide o priekopnícke vedecké dielo, ktoré zachytáva bohatú lexikálnu zásobu dobovej slovenčiny a ktoré má aj normatívny charakter. Svedectvo o dobovej lexikálnej zásobe slovenčiny i o uplatnení pravidiel bernolákovskej kodifikácie podávajú aj všeslovenské rukopisné slovníky Jána Koiša, ktoré analyzovala M. Hayeková (1958, s. 279 – 289).

Bádatelia sa zamerali aj na uplatňovanie bernolákovskej kodifikácie v praxi, v dielach osobností, pričom pozornosť sa venovala aj ich postojom ku kodifikácii. Nielen Fándlyho postojmi k bernolákovskej kodifikácii, ale aj vzťahom spisovného jazyka a západoslovenských nárečí (najmä trnavského nárečia) sa zaoberal M. Majtán (1987, s. 269 – 276). Spomínaný lingvista zhodnotil Fándlyho jazyk a dielo v kontexte bernolákovskej kodifikácie (vrátane odchýlok od bernolákovskej normy)

v článku *Juraj Fándly a bernolákovská kodifikácia* (1990, s. 257 – 262), predstavuje ho ako „zdroj poznania živého jazyka, živého západoslovenského nárečia, ktoré bolo spolu s kultúrnou slovenčinou západoslovenského typu základom Bernolákovskej kodifikácie prvého slovenského spisovného jazyka“ (s. 262).

V SR možno nájsť aj články venované jazykovednému dielu J. I. Bajzu, ktorý sa ako prvý pokúsil kodifikovať spisovnú slovenčinu a ktorého koncepcia spisovného jazyka sa širšie v praxi neuplatnila. J. Oravec (1955, s. 129 – 133) na základe analýzy Bajzových diel predstavil jednak jeho názory na kultivovanie spisovného jazyka,⁴ jednak pravopisné a jazykové znaky, ktorými sa vyznačujú jeho diela. Považuje ho za priekopníka slovenského spisovného jazyka a tiež za predchodcu Bernoláka v prípade kodifikácie pravopisu. Bajzovo literárne a jazykovedné dielo i jeho miesto v dejinách spisovnej slovenčiny pripomenula pri príležitosti 250. výročia jeho narodenia A. Osadská (2005, s. 121 – 125).

Pri výskume sa venovala pozornosť aj analýze dobových slovníkov (nielen z hľadiska zhodnotenia lexikografickej koncepcie, ale aj z hľadiska normatívnosti), ktorých autori v nich zachytili lexikálnu zásobu poznačenú koexistenciou slovenčiny, češtiny a iných jazykov, ktorá bola charakteristická pre súvekkú jazykovú situáciu. Na Jónovu (1970, s. 321 – 331) analýzu Palkovičovho slovníka *Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch* (1820 – 1821) nadviazal R. Kuchar (2005, s. 276 – 283), ktorý ju rozšíril a doplnil, prínos Palkovičovho slovníka vidí v tom, že išlo o praktickú príručku, saturujúcu potreby slovenských študentov, resp. iných vrstiev slovenskej a moravskej spoločnosti a tiež v „aktuálnom začlenení pestrej celoslovenskej i nárečovej lexiky, ktorým autor upozornil na potrebu vyrovnat' sa s jej prenikaním do vtedajšej písanej spisovnej češtiny na Slovensku“ (s. 283). E. Tvrdoň (1978, s. 81 – 87) zhodnotil slovníček, ktorý J. Palkovič uverejnil vo svojom preklade diela *Kunšt Prodlaužení života lidského*. Podľa Tvrdoňa (1978, s. 81) toto lexikografické dielo „ako celok, t. j. aj s vysvetľovanými výrazmi v texte, svedčí o zúženej funkcii češtiny v populárnej spisbe na Slovensku na rozhraní 18. a 19. storočia“.

Predmetom skúmania boli okrem bernolákovskej kodifikácie aj ďalšie koncepcie kultivovania spisovného jazyka z prvej polovice 19. storočia. Ich autormi boli evanjelickí vzdelanci. Nadväzovali na tradíciu používania češtiny v evanjelickom prostredí na Slovensku. E. Jóna (1961, s. 177 – 179) načrtoľ, ako pristupoval k otázke spisovného jazyka Slovákov P. J. Šafárik, v skratke predstavil i jeho slavistické práce. J. Bosák (1993, s. 324 – 332) predstavil Kollárove názory na riešenie otázky spisovného jazyka Slovákov na základe analýzy jeho listov, hodnotí ho ako jazykovo-politika, podľa neho ako uznávaná osobnosť a autorita vnášal do vývinu slo-

⁴ „Spisovný jazyk treba budovať z reči ľudu, ale i to, že ho treba budovať z prvkov, ktoré sú zrozumiteľné a blízke celému národnému spoločenstvu, t. j. že sa treba vyhýbať úzkym dialektizmom“ (Oravec 1955, s. 130). Podľa J. Oravca sa mu túto zásadu podarilo uplatniť v praxi len čiastočne.

venčiny svoju koncepciu spisovného jazyka. S. Ondrejovič (2000, s. 65 – 70) analyzoval diela J. Melcera – článok v *Hronke* zaoberajúci sa otázkami súdobého spisovného jazyka a brožúru, ktorá patrí medzi významné obrany slovenského jazyka proti maďarizácii. M. Majtán (2004, s. 251 – 253) načrtol obraz jazykovedného diela J. Ribaya.

4.2.2. Štúrovské a reformné obdobie

Vzhľadom na význam štúrovskej kodifikácie v dejinách spisovnej slovenčiny je pochopiteľné, že sa jej na stránkach SR venovala značná pozornosť. Ako sme už spomenuli, vybrané aspekty (najmä pravopis) sa rozoberali už v 30. a 40. rokoch 20. storočia. Príležitosťou na komplexnejšie zhodnotenie Štúrovho jazykovedného diela i jeho kodifikácie bolo štúrovské jubileum v roku 1956, keď sa konala konferencia, na ktorej sa prehodnocovali niektoré staršie názory na štúrovskú kodifikáciu, resp. na jeho jazykovedné dielo. Príspevky boli publikované v SR v č. 3 – 4. Za kľúčové možno považovať články E. Jónu a V. Blanára. E. Jóna (1956, s. 131 – 146) v príspevku *Účasť Ludovíta Štúra pri utváraní spisovnej slovenčiny* na základe analýzy viacerých prameňov (Štúrových diel, listov, staršej odbornej literatúry) zhodnotil konštituovanie spisovnej slovenčiny na stredoslovenskom jazykovom základe (vývin spisovného jazyka Slovákov pred Štúrom, príčiny kodifikácie slovenčiny a jej priebeh) a to, akú úlohu v tomto procese zohral L. Štúr. E. Jóna interpretuje konštituovanie celonárodného spisovného jazyka ako dôležitú súčasť formovania novodobého národa. V. Blanár (1956, s. 146 – 168) sa zameral na analýzu teoretických východísk Štúrovho jazykovedného diela (heglóvskú dialektiku, Štúrovo poňatie opisnej gramatiky spisovnej slovenčiny, jeho názory na pravopis, otázku slovenčiny ako samostatného slovanského jazyka a jej vzťah k češtine i jeho názory na ďalšie kultivovanie spisovnej slovenčiny). Viacerí jazykovedci chápali štúrovskú kodifikáciu založenú na stredoslovenskom jazykovom východisku ako zavŕšenie vývinových tendencií, ktorých počiatky siahajú do predspisovného obdobia, a vo svojich príspevkoch sa zamerali na analýzu pravopisných a jazykových prameňov štúrovskej kodifikácie (Stanislav 1956, s. 168 – 173; Tóvik 1956, s. 187 – 206), resp. na spoločenské funkcie strednej slovenčiny (Paulíny 1956, s. 174 – 186). Reflektoval sa aj vzťah L. Štúra k bernolákovcom (Garaj 1956, s. 207 – 218), vzťah štúrovskej spisovnej slovenčiny a nárečí (Habovštiak 1956, s. 218 – 232), Štúrov podiel na formovaní gramatickej terminológie (Dujčíková 1956, s. 232 – 237), vývin skloňovania substantív od Štúra do polovice 20. stor. (Habovštiaková 1956, s. 241 – 254).

Konštituovanie štúrovskej spisovnej slovenčiny, formovanie jej jazykových noriem, uplatňovanie v praxi (v umeleckej literatúre, v novinách), resp. jej reforma sa interpretuje na pozadí existujúcej historicko-spoločenskej a jazykovej situácie (v nadväznosti na dovtedajší jazykový vývin), predstavuje sa plasticky ako proces,

v rámci ktorého sa diskutovalo o vybraných problémových pravopisných a jazykových otázkach a ich riešení, pričom sa zdôrazňuje aj to, akú úlohu v tomto procese zohrali okrem Ľ. Štúra osobnosti ako J. M. Hurban, M. M. Hodža, C. Zoch, M. Hattala, aká bola ich koncepcia spisovného jazyka a jeho kultivovania, sčasti sa hodnotí aj ich jazykovedné dielo, porov. príspevky E. Jónu (*Začiatky štúrovskej slovenčiny a J. M. Hurban*, 1967, s. 198 – 203; *Účasť M. M. Hodžu pri formovaní spisovnej slovenčiny*, 1970, s. 65 – 69, 134 – 141, 199 – 205), A. Habovštiaka (*J. M. Hurban a štúrovská slovenčina*, 1993, s. 223 – 228), K. Palkoviča (*Ctiboh Zoch ako jazykovedec*, 1965, s. 321 – 330), S. Ondrejoviča (*Pred 100 rokmi zomrel Martin Hattala*, 2003, s. 365 – 369). Pozornosť sa venovala aj *Slovenským národným novinám* a ich významu pre konštituovanie a rozvíjanie štúrovskej spisovnej slovenčiny (F. Šteliar: *Slovenskje národňje novini a ich význam pre spisovnú slovenčinu*, 1976, s. 65 – 71). J. Kačala (1986, s. 129 – 135) poukázal na to, že Štúrova kodifikácia bola súčasťou politického programu štúrovcov, a tiež na inšpiratívnosť Štúrovho jazykovedného diela aj pre súčasnosť. J. Dolník (2006, s. 25 – 34) sa zaoberal interpretáciou Štúrovho diela s ohľadom na fixáciu vedomia slovenskej identity. Ľ. Kralčák (2010, s. 239 – 247) sa vracia k zdanlivo dávno vyriešenej otázke, kedy bola uzákonená spisovná slovenčina. P. Žigo (2005, s. 265 – 275) sa zamerával na zhodnotenie vnútrojazykových i mimojazykových príčin, ktoré viedli k reforme štúrovskej slovenčiny po revolúcii 1848/49. Jazykovú situáciu na Slovensku v období Bachovho absolutizmu a najmä postavenie staroslovenčiny detailne analyzoval v príspevku *Spisovná slovenčina pred a po revolúcii 1848/49 (Epizóda s tzv. staroslovenčinou)* Š. Švagrovský (2010, s. 97 – 116).

K základným metódam pri skúmaní dejín spisovnej slovenčiny patrí analýza kodifikačných príručiek a iných jazykovedných diel, na základe ktorej možno spoznať jednak podobu spisovného jazyka, jednak to, ako kodifikátori ku kodifikácii pristupovali, aká bola ich koncepcia kultivovania spisovného jazyka. Štúrovu *Nauku reči slovenskej* (najmä spracovanie hláskoslovia) a jej miesto v dejinách spisovnej slovenčiny zhodnotil E. Jóna (1991, s. 65 – 78). Štúrovu koncepciu spisovnej slovenčiny z pohľadu 21. storočia a svoj komentár k reprintu *Nauky* predstavil Ľ. Ďurovič (2002, s. 342 – 348). V porovnaní s výkladmi iných jazykovedcov zaoberajúcich sa dejinami spisovnej slovenčiny inak pristupuje k vymedzeniu jazykového východiska štúrovskej kodifikácie, podľa neho „(š) túrovská/tatránska norma je idióm (reč, nárečie...) stoličného mesta Liptovského Sv. Mikuláša, azda aj iných liptovských miest či mestečiek (býv. Nemecká Lupča [dnes Partizánska Ľupča], Liptovský Hrádok...) a zrejme aj reč liptovských zemanov, [...] – teda liptovský prestížny kód“ (s. 344).

Pri skúmaní štúrovskej slovenčiny sa dôraz kládol tiež na to, ako sa rozvíjala jej lexikálna zásoba (uplatnenie nárečových a cudzích slov, najmä slov prevzatých

z češtiny, v štúrovskej spisovnej slovenčine, budovanie odbornej terminológie, v popredí sú pomenúvacie potreby), a na postoje L. Štúra k cudzím slovám (E. Jóna: *Štúrovske základy slovenského slovníka*, 1966, s. 69 – 75; F. Gregor: *Jančovičov slovník a niektoré jeho vzťahy k spisovnej slovenčine*, 1991, s. 3 – 14; K. Habovštiaková: *Charakteristika slovnej zásoby štúrovčiny v širšom vývinovom kontexte*, 1993, s. 207 – 216; J. Skladaná: *Vzťah Ludovíta Štúra k preberaniu cudzích slov v slovenčine*, 1993, s. 257 – 260).

Pri výskume konštituovania spisovnej slovenčiny, ustáľovania jej pravopisných a jazykových noriem, jej štylistickej diferenciacie a zavádzania kodifikácie do praxe sa uplatnila aj metóda analýzy a interpretácie dobových prameňov (tlačených i rukopisných) a ich konfrontácia so všeobecne prijatými normami s cieľom odhaliť prípadné odchýlky a nedôslednosti a charakterizovať tak proces ustáľovania spisovnej slovenčiny, jej akceptovanie/neakceptovanie v jazykovej praxi. Tento postup uplatnili M. Ivanová-Šalingová (*Štúrovska pravopisná prax v Kalinčiakovej próze*, 1971, s. 160 – 169) a J. Nižníková (*Štúrovska slovenčina v levočských rukopisných zábavnikoch*, 1993, s. 150 – 156). Predmetom skúmania bolo aj používanie kultúrnej stredoslovenčiny vo vybraných textoch básnikov štúrovskej generácie publikovaných najmä v rukopisných spevníkoch a zborníkoch (K. Lifanov: *Stredoslovenské básnické koiné pred L. Štúrom*, 1995, s. 264 – 281).

Okrem vyššie spomenutých osobností výrazne prispel ku kultivovaniu spisovného jazyka (v oblasti pravopisu, terminológie, gramatiky a jazykovej kultúry) v predštúrovskom, štúrovskom, reformnom a matičnom období M. Godra, ktorého podiel na rozvíjaní spisovného jazyka zhodnotil M. Dudok (1990, s. 65 – 74; 2001, s. 5 – 13).

4.2.3. Matičné a martinské obdobie

Na stránkach SR sa problematika kultivovania spisovného jazyka v matičnom období (1863 – 1875) objavuje len okrajovo, pozornosť jazykovedcov sa sústredila jednak na celkovú charakteristiku obdobia, jednak na vybrané normatívne príručky. V. Blanár (1963, s. 195 – 201) zhodnotil, akú úlohu zohrala pri rozvíjaní spisovnej slovenčiny v tomto období Matica slovenská, identifikoval a stručne opísal základné vývinové tendencie charakteristické pre spisovnú slovenčinu v 60. a 70. rokoch 19. storočia. Vývin gramatického myslenia, ale i súveké názory na spisovný jazyk prostredníctvom analýzy dobových gramatík *Slovenská mluvnica pre gymnasia, reálky, praeparandie a vyššie oddelenia hlavných a meštianskych škôl* (1872) a *Grammatik der slowakischen sprache* (1862) predstavili M. Hayeková (*Slovenský gramatik Fraňo Mráz*, 1981, s. 347 – 352) a E. Jóna (*Viktorinova gramatika a jeho názory na spisovný jazyk*, 1973, s. 69 – 76; *Výsledky formovania spisovnej slovenčiny vo Viktorinovej gramatike*, 1973, s. 278 – 284). Stručne sa reflektovalo dielo M. Čulena,

ktorý sa podľa K. Palkoviča (1993, s. 286 – 288) zaslúžil o rozvíjanie spisovnej slovenčiny v matičnom období nielen svojou pedagogickou a organizačnou prácou, ale aj svojou snahou vytvoriť matematickú terminológiu.

Pri skúmaní vývinu spisovnej slovenčiny v martinskom období sa jazykovedci v článkoch v SR zamerali predovšetkým na predstavenie jazykovedného diela osobností (najmä S. Czambela, ale aj J. Škultétyho, J. Vlčka, F. R. Osvalda), ktorí sa svojou kodifikačnou a redaktorskou činnosťou, t. j. nielen teoretickou, ale predovšetkým praktickou činnosťou, podieľali na kultivovaní spisovnej slovenčiny a ustáľovaní jej jazykových noriem na prelome 19. a 20. storočia. Základnou metódou je analýza ich knižných prác a vybraných článkov, v ktorých predstavili svoje názory na podobu spisovnej slovenčiny (na vybrané pravopisné i jazykové problémy, dobový úzus) a spôsoby jej rozvíjania, resp. aj na iné lingvistické otázky, vzhľadom na dobový spoločenský, politický a kultúrny kontext nielen z retrospektívneho, ale aj perspektívneho hľadiska. V popredí bola predovšetkým reflexia jazykovedného diela S. Czambela. Na jednej strane sa pozitívne hodnotila a vyzdvihovala jeho kodifikačná činnosť a snaha o ustálenie spisovnej slovenčiny v dielach *Slovenský pravopis. Historicko-kritický nákres* (1890) a *Rukoväť spisovnej reči slovenskej* (1902), o ustálenie právnej terminológie (Valkovičová 1981, s. 28 – 35). Na druhej strane sa analyzovali aj niektoré aspekty (problematika uhorsko-slovenských, resp. maďarsko-slovenských a česko-slovenských vzťahov, teória o pôvode slovenčiny), pre ktoré sa Czambelovo dielo vnímalo či vníma protichodne, najmä s ohľadom na jeho interpretáciu z politického hľadiska, a v istých obdobiach vývinu sa vnímalo ako politikum. Porov. články J. Mihála (1956, s. 261 – 268), E. Jónu (1959, s. 321 – 345), S. Ondrejoviča (2006, s. 321 – 329), Š. Švagrovského (2006, s. 330 – 339), J. Kačalu (2006, s. 340 – 349), K. Muzikovej (2006, s. 362 – 371), H. Kubišovej (2006, s. 372 – 376), E. Ďuroviča (2007, s. 344 – 354). Predmetom analýzy a interpretácie boli aj vybrané aspekty dobovej teórie spisovného jazyka v dielach J. Vlčka, F. R. Osvalda a J. Škultétyho. E. Jóna (1971, s. 337 – 348) sa zaoberal názormi J. Vlčka, podľa neho Vlček svojimi názormi na vývin spisovnej slovenčiny prispel k pochopeniu špecifik jej konštituovania a vývinu na českej strane, ale i k podpore slovenského národnooslobodzovacieho hnutia. E. Tvrdoň (1983, s. 84 – 93) zhodnotil organizátorskú činnosť F. R. Osvalda pri výskume slovenčiny (jeho cieľom bolo pracovať na udržaní a lepšom poznávaní spisovnej slovenčiny) i jeho názory na kultivovanie spisovnej slovenčiny predstavené v článkoch, považuje ho za priekopníka demokratizácie spisovnej slovenčiny. J. Bosák (1995, s. 9 – 17) sa zamerail na komplexnejšie zhodnotenie jazykovedného diela J. Škultétyho, ktorý ako spolukodifikátor ovplyvnil vývin spisovnej slovenčiny a ustáľovanie jej noriem nielen v poslednej štvrtine 19. storočia, ale aj v prvej tretine 20. storočia, podľa Bosáka Škultétyho prínos spočíva „v uvedomovanom a cieľavedomom pôsobení na jazyk, t. j. v jazyko-

vom plánovaní“ (s. 16), redakčnou a korektorskou činnosťou prispel Škultéty k prijatiu kodifikácie v praxi, k naplneniu jej prestížnej funkcie.

J. Kačala (2000, s. 193 – 202) sa v článku *Martinská a matičná norma spisovného jazyka* zameral na niektoré otázky, ktoré podľa neho nie sú v odbornej literatúre uspokojivo vysvetlené v súvislosti s opisom vývinu spisovnej slovenčiny v matičnom a martinskom období, a to na chápanie pojmov martinský a matičný úzus i používanie termínu úzus, časové vymedzenie martinského a matičného obdobia a na náplň a spôsob utvárania martinského a matičného úzu. Autor došiel k záveru, že vecne odôvodnené sú pojmy a termíny martinská norma spisovného jazyka, resp. matičná norma spisovného jazyka.

Aj pri výskume vývinu spisovnej slovenčiny v martinskom období bola dôležitou súčasťou analýza jej fungovania v praxi vo vybraných jazykových pamiatkach. Poukázal na to aj J. Findra (1971, s. 98): „Ak chceme zistiť úroveň jazyka v danom období, musíme skúmať, ako sa jazyk používal v jednotlivých oblastiach jazykovej praxe. Z tohto hľadiska je dôležitým prameňom slovenské časopisectvo. V starších obdobiach vývinu spisovnej slovenčiny to bola jedna z mála možností, kde sa uplatňovala slovenčina v písanej podobe.“ V SR sa reflektovalo používanie spisovnej slovenčiny, ustáľovanie a kultivovanie jej pravopisných, hláskoslovných, gramatických noriem, lexiky i štýlu (vzťah normy a kodifikácie) v publicistických i umeleckých textoch obyčajne na základe konfrontácie s dobovými kodifikačnými príručkami v príspevkoch J. Findru *O jazyku Slovenského peňažníka* (1971, s. 98 – 107), *Poznámky k štýlu Slovenského peňažníka* (1971, s. 169 – 176); V. Uhlára *Slovenčina ružomerských tlači na rozhraní 19. a 20. storočia. (Zo Salvovej a Páričkovej tlačiarne v r. 1888 – 1914)* (1974, s. 332 – 343); J. Mlacka *Syntax prvých dedinských poviedok M. Kukučina* (1974, s. 149 – 158); E. Jónu *Timravina reč* (1951/1952, s. 129 – 138), *Jozef Gregor-Tajovský a jeho reč* (1975, s. 71 – 80); J. Sabola *Dvojtvary v skloňovaní maskulín v literatúre 80. a 90. rokov 19. storočia* (1975, s. 10 – 20), *Dvojtvary feminín a neutier v literatúre 80. a 90. rokov 19. storočia* (1975, s. 85 – 91); K. Lifanova *Niektoré syntaktické osobitosti spisovnej slovenčiny na konci 19. storočia* (2006, s. 272 – 281). Pozornosť sa venovala aj používaniu slovenského jazyka v USA na prelome 19. a 20. storočia, konkrétne jazykovej stránke vybraných tlačených pamiatok, pre ktoré je charakteristická oscilácia medzi spisovnou slovenčinou a východoslovenskými nárečiami (porov. príspevky K. Lifanova 2003, s. 340 – 352; 2006, s. 282 – 286, a I. Ripku 2005, s. 154 – 158).

4.2.4. Medzivojnové a povojnové obdobie

Pri hodnotení vývinu kultivovania spisovnej slovenčiny v medzivojnovom, povojnovom a súčasnom období na stránkach SR treba vziať do úvahy, že popri článkoch špecificky zameraných na reflexiu vývinu spisovného jazyka sa samotná SR

(od svojho vzniku) a príspevky v nej publikované stávajú súčasťou dejín spisovnej slovenčiny v 20. a 21. storočí a významným prameňom pri výskume (popri iných prameňoch). Ide najmä o príspevky zamerané na diskusie o koncepciách príručiek (napr. *Pravidiel slovenského pravopisu*, *Slovníka slovenského jazyka*, *Slovníka súčasného slovenského jazyka* a i.), na teóriu spisovného jazyka a otázky jazykovej kultúry, na návrhy na úpravy pravopisných a jazykových pravidiel, na zmeny v kodifikácii, na vzťah úzu, normy a kodifikácie, na fungovanie pravopisných a jazykových noriem v praxi a články obsahujúce medailóny jazykovedcov, ktorí ovplyvnili prístupy k regulovaniu spisovnej slovenčiny v 20. a 21. storočí, rozhovory s nimi, ich spomienky, ktoré odrážajú ich názory a postoje ku kultivovaniu spisovného jazyka. Na tomto mieste sa budeme venovať vybraným článkom zameraným najmä na reflexiu medzivojnového obdobia v dejinách spisovnej slovenčiny. Ostatné spomenuté aspekty a miesto SR v kontexte vývinu slovakistického a lingvistického výskumu boli čiastočne zhodnotené už skôr⁵, resp. sa hodnotia v tomto jubilejnom čísle v ďalších príspevkoch.

Analýze vývinu spisovnej slovenčiny v medzivojnovom období sa v porovnaní s inými obdobiami dejín spisovnej slovenčiny venovalo na stránkach SR do začiatku 90. rokov 20. storočia málo pozornosti. Predmetom analýzy bolo najmä jazykovedné dielo J. Damborského. Stručný prehľadový článok *Jubileum pedagogickej a jazykovednej činnosti Jána Damborského* publikovala M. Hayeková (1979, s. 149 – 152). Jednotlivé vydania Damborského školskej gramatiky i jeho účasť na príprave prvých *Pravidiel slovenského pravopisu* precízne zhodnotil E. Jóna (1980, s. 321 – 337).

Po roku 1990 sa výskum kultivovania spisovnej slovenčiny a ustáľovania jej jazykových noriem v medzivojnovom období orientoval najmä na zhodnotenie jazykovedného diela H. Barteka. Svojou redaktorskou a recenzentskou činnosťou, vypracovaním návrhu *Pravidiel slovenského pravopisu* (ďalej PSP) výrazne prispel k rozvíjaniu a kultivovaniu spisovnej slovenčiny v tomto období teoreticky (formulovaním teórie spisovného jazyka, ktorou ideovo nadviazal na názory S. Czambela a J. Škultétyho) i prakticky. Bartekov podiel na formovaní spisovnej slovenčiny v kontexte dejín spisovnej slovenčiny nebol dovedy objektívne zhodnotený vzhľadom na politické a spoločenské okolnosti (H. Bartek žil od roku 1945 v emigrácii). Š. Švagrovský (*Jazykovedný odkaz Henricha Barteka*, 1992, s. 201 – 207) a S. Ondrejovič (*Slovenský jazykovedec Henrich Bartek (1907 – 1986)*, 2001, s. 65 – 90, 129 – 146) detailne analyzovali Bartekov život a dielo (jeho redaktorskú činnosť, niektoré články zaoberajúce sa vybranými otázkami spisovného jazyka publikované v SR, jeho puristickú orientáciu) ako celok. Obraz o Bartekovom jazykovednom diele dopĺňajú referáty, ktoré odzneli na vedeckom seminári venovanom 100. výročiu jeho narodenia, publikované v SR (č. 3, 2007). S. Ondrejovič (s. 129 – 133) uvažoval

⁵ Porov. napr. príspevok S. Ondrejoviča *Sedem decénií časopisu Slovenská reč* (2003).

o tom, v čom spočíva kontroverznosť H. Barteka, na jednej strane bol puristom, na druhej strane dokázal puristické náhľady na jazyk prekročiť. J. Dolník (s. 134 – 138) interpretoval Bartekove názory na jazykovú správnosť, preberanie cudzích slov do slovenčiny, úlohu jazykového citu z hľadiska ich aktuálnosti a inšpiratívnosti pre súčasný diskurz zameraný na kultivovanie spisovnej slovenčiny. Ľ. Kralčák (s. 139 – 149) sa zamerával na analýzu a interpretáciu vybraných otázok teórie spisovného jazyka (konceptný cieľ kodifikácie, kritériá spisovnosti) v Bartekových textoch a na zhodnotenie toho, do akej miery Bartek nadviazal pri kultivovaní spisovného jazyka a formulovaní dobovej teórie spisovného jazyka na svojich predchodcov, S. Czambela a J. Škultétyho. J. Kačala (s. 150 – 160) predstavil Bartekovo dielo *Nový pravopis slovenský* (1954) publikované v exile, ktoré podľa J. Kačalu možno chápať ako Bartekovo „svedectvo o matičnom úsilí o nastolenie pevného slovenského kurzu vo výskume, stabilizovaní a kodifikovaní spisovnej slovenčiny, organizačne opreté o Maticu slovenskú a o časopis Slovenská reč“ (s. 150). P. Žigo (s. 166 – 173) sa venoval Bartekovej pravopisnej koncepcii a uplatňovaniu fonemického a etymologického princípu v návrhu úpravy PSP (1939) a v PSP (1953). Pravopisnú koncepciu neschváleného návrhu PSP (1939), na ktorom sa podieľal H. Bartek, a jeho porovnanie s PSP z r. 1940 a z r. 1953 v kontexte dejín spisovnej slovenčiny už skôr zhodnotili Š. Švagrovský a P. Žigo (1994, s. 98 – 103). Náčrt vývinu kodifikačných zásad v PSP v medzivojnovom a povojnovom období prezentovala M. Kopecká (2016, s. 10 – 13).

V povojnovom období sa pri kultivovaní spisovnej slovenčiny pozornosť sústredila predovšetkým na reformu pravopisu v duchu demokratizácie a racionalizácie slovenského pravopisu a na ustáľovanie gramatickej a lexikálnej normy. Nóvum bolo, že návrh pravopisnej úpravy bol predložený na pripomienkovanie odbornej i laickej verejnosti. Diskusia o návrhu úprav v PSP prebiehala okrem iných platforiem (*Kultúrneho života* a *Učiteľských novín* v r. 1952 – 1953) aj na stránkach SR už od r. 1946, porov. napr. príspevky E. Jónu *Poznámky k návrhom na reformu slovenského pravopisu* (1946, s. 46 – 57, 103 – 113), *O novej úprave slovenského pravopisu* (1951/1952, s. 265 – 278); V. Blanára *K novému vydaniu Pravidiel slovenského pravopisu* (1952/1953, s. 11 – 17), J. Horeckého *O hlavných princípoch slovenského pravopisu* (1952/1953, s. 77 – 81), J. Horeckého a Š. Peciara *K jednotlivým bodom novej pravopisnej úpravy* (1952/1953, s. 35 – 47), Š. Peciara *O demokratizácii pravopisu* (1950/1951, s. 257 – 269), *K jednotlivým bodom novej pravopisnej úpravy* (1951/1952, s. 278 – 298; 1952/1953, s. 81 – 86), diskusné príspevky a komentáre viacerých jazykovedcov v č. 11 – 12 (1952/1953) a i. Nielen tieto texty odrážajú vývin spisovnej slovenčiny na prelome 40. a 50. rokov 20. storočia i náhľady jazykovedcov na jej kultivovanie vzhľadom na potreby používateľov a do budúcnosti ostáva výzvou ich zhodnotenie z hľadiska dejín spisovnej slovenčiny. Podiel SR na

ných a tlačených pamiatok z rôznych komunikačných sfér (umeleckej, náboženskej, administratívno-právnej, publicistickej, odbornej, ľudovej slovesnosti a i.), ale i na základe analýzy korešpondencie a iných dobových prameňov. Môžeme zosumarizovať, že predmetom skúmania boli: 1. konkrétne vývinové obdobie (spoločensko-politická a kultúrna situácia, kodifikačné príručky a iné jazykovedné diela, osobnosti, ktoré svojou kodifikačnou, vedeckou a redaktorskou činnosťou i svojou literárnu tvorbu spoluurčovali vývin kultúrnej a spisovnej formy jazyka a jeho ďalšie smerovanie, fungovanie týchto podôb jazyka v praxi, vzťah jazykovej normy, úzu a kodifikácie); 2. jazyk konkrétneho diela; 3. jazyk určitého autora, príp. jeho názory na kultivovanie historických variantov spisovného jazyka; 4. vzťahy kultúrneho a spisovného jazyka k iným slovanským i neslovanským jazykom (dôraz sa kládol najmä na vzťah slovenčiny k češtine, ktorá fungovala v dejinách slovenského etnika ako potenciálne funkčný, identifikačný a zdrojový jazyk, porov. Dolník 2007, s. 110), ktoré bezprostredne vplývali na vývin slovenského jazyka, resp. aj na vzťahy bernolákovského a štúrovského spisovného jazyka ku kultúrnym predspisovným útvarom a k nárečiam.

Vzhľadom na rôzne okolnosti nie všetky témy a obdobia boli a mohli byť v minulosti v rovnakej miere predmetom bádania. Počas celého obdobia existencie SR sa venovala pozornosť najmä kľúčovým obdobiom vo vývine slovenského jazyka – bernolákovskému a štúrovskému a tiež predspisovnému obdobiu, keďže bernolákovská a štúrovská kodifikácia predstavujú vyústenie zložitého vývinu formovania slovenského jazyka v predchádzajúcom období. Od 90. rokov 20. storočia sa do pozornosti viac dostávajú témy, ktoré boli dovtedy spracované nesystematicky a čiastkovo (napr. jazykovedné dielo H. Barteka, formovanie *Pravidiel slovenského pravopisu* a ich úpravy v medzivojnovom a povojnovom období), resp. sa pri niektorých témach dopĺňajú a prehodnocujú staršie poznatky v nadväznosti na novšie metodologické prístupy (napr. jazykovedné dielo a kodifikácia Ľ. Štúra, S. Czambela, gramatiky D. Krmana, P. Doležala, A. Bernoláka). Dosiaľ nebol precíznejšie z rôznych aspektov zhodnotený vývin spisovnej slovenčiny v povojnovom a súčasnom období. Chýba aj analýza administratívno-právnych textov, úradnej i súkromnej korešpondencie v spisovnom období, ktorá by umožnila bližšie spoznať proces postupného ustáľovania prvých kodifikácií v praxi v jednotlivých slovenských regiónoch, a teda reflektovať aj podobu a formovanie reálneho jazyka v jeho „bežnej“, nie iba kultivovanej forme (porov. Múcsková 2002, s. 169).

Medzi najvýraznejších a najplodnejších autorov, ktorý prispel k formovaniu metodológie disciplíny i k prehĺbeniu poznania kultivovania kultúrnej a spisovnej slovenčiny v kľúčových obdobiach jej vývinu, patrila najmä E. Jóna. Okrem neho možno k výrazným prispievateľom zaradiť M. Majtána, Ľ. Ďuroviča, P. Žiga, V. Blánára, K. Habovštiakovú, J. Kačalu, Š. Švagrovského, K. Lifánova a ďalších.

Na záver dodávame, že v príspevkoch publikovaných v SR počas jej deväťdesiatročnej existencie sa odráža vývin spisovnej slovenčiny a ustaľovanie jej pravopisných a jazykových noriem, obsahujú diskusie a polemiky zamerané na kultivovanie a regulovanie spisovnej slovenčiny a formovanie teórie spisového jazyka, a teda samotné periodikum Slovenská reč by malo byť jedným z priamych a kľúčových prameňov pri poznávaní dejín spisovnej slovenčiny v 20. storočí, resp. na začiatku 21. storočia.

Literatúra

- BLANÁR, V. – JÓNA, E. – RUŽIČKA, J. (1974): *Dejiny spisovnej slovenčiny II*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- DOLNÍK, J. (2007): *Súčasná spisovná slovenčina a jej problémy*. Bratislava: Stimul.
- ĎUROVIČ, E. (2018): *Predhistória spisovnej slovenčiny*. Eds. S. Ondrejovič – J. Behýlová. Bratislava: Veda.
- KAČALA, J. – KRAJČOVIČ, R. (2006): *Prehľad dejín spisovnej slovenčiny*. Martin: Matica slovenská.
- KRAJČOVIČ, R. – ŽIGO, P. (2002): *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- MÚCSKOVÁ, G. (2002): Krajčovič, R. – Žigo, P.: Dejiny spisovnej slovenčiny. In: *Slavica Slovaca*, 37/2, 167 – 169.
- ONDREJOVIČ, S. (2003): Sedem decénií časopisu Slovenská reč. In: Ondrejovič, S. (ed.): *Slovenská reč 1932 – 2002. Vedecká konferencia. Bibliografia*. Bratislava: Veda, 9 – 34.
- PAULINY, E. (1966): *Dejiny spisovnej slovenčiny I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- PAULINY, E. (1983): *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.